

Bogumiła Zalewska-Opasińska

Pamięć września 1939 roku w działalności dydaktycznej i wychowawczej Szkoły Podstawowej im. Obrońców Dobrzykowa z 1939 r. w Dobrzykowie

Niepodległość i Pamięć 22/4 (52), 319-338

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NIEPODLEGŁOŚĆ I PAMIĘĆ
2015, nr 4 (52)

Bogumiła Zalewska-Opasińska

Szkoła Podstawowa im. Obrońców Dobrzykowa z 1939 r.
w Dobrzykowie

Pamięć września 1939 roku w działalności dydaktycznej i wychowawczej Szkoły Podstawowej im. Obrońców Dobrzykowa z 1939 r. w Dobrzykowie

*Szanuj każde wspomnienie,
z nich składają się wielkie historie*

(T. Różewicz)

Już w trakcie okupacji hitlerowskiej młodzież szkolna z Dobrzykowa otoczyła opieką mogiły 306 żołnierzy poległych w obronie lewego brzegu Wisły, głównie z 19. Pułku Piechoty Odsieczy Lwowa oraz 59. (z Inowrocławia) i 61. (z Bydgoszczy) Pułku Piechoty. Jak wspominała Irena Sosnowska z Jordanowa, w 1940 roku, na uroczystość Zielonych Świątek, uczniowie ozdobili rozsiane po okolicy żołnierskie groby kwiatami czeremchy, spełniając prośbę zatrudnionego na stanowisku zastępcy sekretarza w okupacyjnym Urzędzie Gminnym w Dobrzykowie Czesława Tomaszewskiego – organizatora ZWZ-AK w tym rejonie¹.

Zaangażowani bezpośrednio po wojnie obronnej 1939 roku w działania konspiracyjne żołnierze ZWZ-AK: Władysław Dubielak, Feliks Gajewski, Jan Grzywiński, Władysław Florkiewicz, Wiktor Sumiński, Jan Wasilewski, Władysław Zalewski, oprócz zbierania broni z pola walki, przenoszenia konspiracyjnej prasy, otrzymali od Czesława

¹ Relacja Ireny Sosnowskiej z Jordanowa z listopada 2001r. Test autoryzowany. Ze zbiorów własnych; A. Wrzesińska, *Ruch oporu ZWZ-AK w Obwodzie Gąbin*, Sierpc 2010, s. 189–192.

Tomaszewskiego polecenie sporządzenia spisu poległych w okolicach Dobrzykowa żołnierzy. Po aresztowaniu Tomaszewskiego w 1940 roku, działania te kontynuował, wraz z podkomendnymi, Władysław Dubielak „Myśliwy”².

W celu upamiętnienia ofiary życia poległych „za Polskę i honor” obrońców, społeczeństwo gminy Dobrzyków ufundowało w latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia pomnik przy żołnierskich kwadrach. Napis na tablicy głównej podawał zaniżoną liczbę (269) poległych na polu walki, w dniach 12–15 września 1939 roku. Przy żołnierskich krzyżach znajdowały się ułożone rzędami hełmy³.

Do kultywowania pamięci o poległych żołnierzach Września włączyła się w istotny sposób miejscowa Szkoła Podstawowa, która w 30. rocznicę wybuchu II wojny światowej przyjęła imię „Obrońców Dobrzykowa z 1939 roku”⁴. Uroczystość nadania imienia placówce poprzedziły kilkuletnie prace przygotowawcze rady pedagogicznej, uczniów i rodziców. Do najważniejszych z nich można zaliczyć opiekę uczniów nad grobami poległych żołnierzy, utworzenie w szkole Izby Pamięci Narodowej, działalność wychowawczą szkoły, w tym drużyny harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki oraz organizację spotkań z kombatantami – byłymi uczestnikami walk pod Dobrzykowem⁵.

Z postaciami patronów szkoły łączy się także hymn szkoły, wygląd szkolnej tarczy, sztandar, ceremoniał placówki, jak również Program Wychowawczy oraz organizowane przez szkołę uroczystości lokalne.

Powstanie Izby Pamięci Narodowej było wynikiem pracy wieloletniego opiekuna drużyny harcerskiej, druha Henryka Jadczaaka. Rozpoczął on pracę pedagogiczną w Szkole Podstawowej w Dobrzykowie w 1958 roku, od razu przystępując do organizacji drużyny harcerskiej i drużyn zuchowych. Zaprosił do współpracy z harcerzami innych nauczycieli, m.in. Krystynę Lewandowską, Halinę Słowikowską,

² Ibidem; Szerzej na ten temat: J. Pawłowicz, *Zapomniani płocczanie (5). Władysław B. Dubielak*, „Sygnały Płockie” 2005, nr 20, s. 16; B. Zalewska-Opasińska, *Niezłomni z Mazowsza*, „Tygodnik Płocki” 2015, nr 10, s. 21.

³ Zbiory Izby Pamięci Narodowej w Dobrzykowie. Zestaw fotografii.

⁴ Ibidem, *Kronika szkolna z lat 1969–1997*, s. 3; *Kronika 11. Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki z lat 1959–1972*.

⁵ Ibidem.

a w późniejszym okresie – Jadwigę Perkę i Henrykę Sosnowską. Drużyna nosiła imię Tadeusza Kościuszki, toteż ze względu na osobę patrona uczniowie interesowali się historią. Harcerze, pod opieką druha Jadczaaka, uporządkowali mogiły żołnierskie, wykonali znicze z puszek po konserwach, wykorzystując podarowaną przez miejscowe Kółko Rolnicze ropę, i zapalili je w dzień Wszystkich Świętych, zaciągając przy tablicy głównej honorową wartość⁶.

Henryk Jadczaak starał się połączyć pracę harcerską z tym, co dziecku jest najbliższe emocjonalnie, historią Dobrzykowa i okolicy. W swojej sali lekcyjnej – pracowni fizyczno-chemicznej – urządził wspólnie z harcerzami „Kącik Patriotyczny” – zaczątek Izby Pamięci Narodowej. Główną część stanowiła półka z brzoźowych pali, z przewieszonym karabinem z okresu II wojny światowej i żołnierskim hełmem, znalezionym przez uczniów w okolicy.

O inicjatywie dowiedzieli się mieszkańcy Dobrzykowa i okolic, rodzice. Zbiory „Kącika Patriotycznego” powiększały się systematycznie z roku na rok. Najwięcej eksponatów trafiło do placówki w trakcie alertu harcerskiego pod hasłem „Śladami Zwycięstwa”, w 1965 roku. Drużyna została podzielona na patrole, które obeszły wioski, przeprowadziły wywiady z mieszkańcami, zebrały wiele cennych informacji i pamiątek⁷.

Dzięki tej akcji „Kącik Patriotyczny” został wzbogacony o żołnierskie hełmy, manierki, zdjęcia, szczątki pistoletów, karabinów, białą broń i inne eksponaty, głównie z okresu II wojny światowej. Darczyńcami byli przeważnie rodzice i mieszkańcy Dobrzykowa oraz sąsiadujących z nim wsi. Część eksponatów została wypożyczona ze zbiorów prywatnych Henryka Jadczaaka, niektóre pamiątki znaleźli harcerze w trakcie realizacji zadań alertowych. Niestety, w szkole brak było miejsca do wyeksponowania zbiorów. Opiekun harcerstwa zmuszony był więc przez jakiś czas przechowywać je we własnym mieszkaniu⁸.

Po obchodach milenijnych druh Jadczaak uzyskał pomieszczenie do wyeksponowania zbiorów w szkole. W tym celu zabudowano część

⁶ *Relacja Henryka Jadczaaka z 21 listopada 2001 r.* Tekst autoryzowany. Ze zbiorów własnych.

⁷ *Ibidem; Kronika 11. Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki z lat 1959–1972*, s. 45.

⁸ *Relacja Henryka Jadczaaka...*, op. cit.

korytarza na I piętrze, dzięki czemu mogła powstać Szkolna Izba Pamięci Narodowej. W tych działaniach opiekuna szczepla harcerskiego wspierał ówczesny dyrektor szkoły – Tadeusz Sobiecki⁹.

Obecnie Izba Pamięci Narodowej liczy ponad 300 eksponatów. Znaczną część stanowią pamiątki związane z okresem II wojny światowej i patronami szkoły. Dominuje broń z pola walki pod Dobrzykowem: szczątki bagnetów, karabinu maszynowego zdobytego przez polskich żołnierzy podczas ataku na białą broń 12 września 1939 roku, szczątki granatu armatniego kaliber 80 mm wystrzelonego z dział w dniu 12 września ze stanowiska ogniowego pod Gąbinem, łuski dział dalekosiężnych kaliber 100 mm, naboje i łuski broni maszynowej, lotki granatu moździerzowego, zapalnik granatu armatniego, szczątki taśmy broni maszynowej i inne.

Z postaciami patronów szkoły łączą się również eksponaty, takie jak: ostrogi jeźdźca 8. Pułku Strzelców Konnych, saperka żołnierza 19. Pułku Piechoty Odsieczy Lwowa, szabla ułana polskiego, manierki i menażki żołnierskie, widelec kuchni polowej Wojska Polskiego, łyżka z wygrawerowanym nazwiskiem poległego pod Radziwiem kpr. Ferdynanda Bandta z 19. Pułku Piechoty, liczne hełmy żołnierskie z wrześniowej bitwy.

Kolekcję pamiątek uzupełniają wspomnienia byłych uczestników walk: mjr. Mikołaja Matikaszwiliego – adiutanta do spraw taktycznych 19. Pułku Piechoty, por. Jerzego Około-Kułaka – dowódcy 4. szwadronu 8. Pułku Strzelców Konnych z Pomorskiej Brygady Kawalerii, listy byłych żołnierzy 19. i 61. Pułku Piechoty do uczniów Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie, a także liczne pamiątki przekazane przez rodziny poległych: m.in. zestaw fotografii mjr. Karola Bieszczanina – dowódcy III batalionu 19. Pułku Piechoty, patent oficerski, świadectwo maturalne, życiorys, zdjęcie ślubne i zdjęcie w mundurze oficerskim porucznika Floriana Ewertowskiego z 59. Pułku Piechoty, portret strzelca 19. Pułku Piechoty – Antoniego Hajłasza wraz z fotografią jego rodziców i córki – Helenki, zestaw zdjęć poległych pod Dobrzykowem przyjaciół: por. Antoniego Burkiewicza i por. Stanisława Smułkowskiego z 61. Pułku Piechoty¹⁰.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Księga inwentarzowa zbiorów Izby Pamięci Narodowej w Dobrzykowie.

W zbiorach Izby Pamięci Narodowej znajdują się także pamiątki z okresu II wojny światowej łączące się z mieszkańcami Dobrzykowa i okolic, m.in.: Karta Personalna „P” na nazwisko byłego żołnierza Września – Lucjana Zaręby, wystawiona w Dessen 1941 roku, *Arbeitsbuch* z 1941 roku Wincentego Jankiewicza.

Izba gromadzi również prace licencjackie i dyplomowe studentów oraz prace konkursowe uczniów, połączone tematycznie z postaciami patronów szkoły oraz historią Dobrzykowa i okolic, które dokumentują związek emocjonalny najmłodszych przedstawicieli lokalnej społeczności z „małą ojczyzną”. Zbiory Izby wzbogacają liczne kroniki szkolne i harcerskie, w których zostały odnotowane godne uwagi wydarzenia z dziejów szkoły i społeczności lokalnej¹¹.

Działalność Izby Pamięci Narodowej służy przede wszystkim młodzieży szkolnej. Poprzez kontakt z pamiątkami, lekcje historii, placówka realizuje ważne treści edukacyjne i wychowawcze. Budzi zainteresowanie przeszłością „małej ojczyzny”, spełnia potrzebę „dotknięcia historii” poprzez obcowanie ze źródłami materialnymi i pisanymi, pielęgnuje pamięć o poległych w walkach pod Dobrzykowem, wskazuje, jak ważny jest dla żyjących współcześnie związek z działalnością naszych poprzedników.

Rejestr zajęć odbytych w Izbie Pamięci Narodowej oraz wpisy w kronikach szkolnych informują, że oprócz uczniów szkół z gminy Gąbin, gościła tu wielokrotnie młodzież Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława Jagiełły w Płocku, zastępy harcerskie z Bodzanowa, Gąbina, Płocka, Trębek, studenci Politechniki Warszawskiej, uczestnicy Rajdów Służby Zdrowia i Rajdów do Miejsc Pamięci Narodowej, żołnierze walczący pod Dobrzykowem we wrześniu 1939 roku (m.in. mjr Mikołaj Matikaszwili, por. Jerzy Około-Kułak, por. Bolesław Leśniewski – szef kancelarii pułkowej 19. Pułku Piechoty Odsieczy Lwowa, por. Bolesław Krzywkowski – oficer łączności, Karol Borkowiec – II adiutant tegoż pułku, Kazimierz Maciejewski – szef kompanii oraz Kazimierz Sikora – dowódca kompanii zwiadowców i szer. Antoni Puszek – kombatanca z 19. Pułku Piechoty), a także krewni poległych żołnierzy Września – mjr. Karola Bieszczanina (poległ nad Bzurą), kpt. Leopolda Jenerowicza z 61. Pułku Piechoty (zginął

¹¹ Ibidem.

pod Łomiankami) por. Floriana Ewertowskiego, por. Stanisława Smułkowskiego, strzelca Antoniego Hajłasza oraz goście zaproszeni na uroczystość 70. rocznicy bitwy pod Dobrzykowem: parlamentarzyści – poseł Wojciech Jasiński, senator Janina Fetlińska, przewodniczący Rady Powiatu Płockiego – Adam Sierocki, gminne władze samorządowe, przedstawiciele organizacji społecznych z gminy Gąbin, mieszkańcy Dobrzykowa i okolic¹².

W Izbie Pamięci Narodowej – oprócz udostępniania zbiorów zwiedzającym – miały miejsce okolicznościowe ekspozycje: *Nasze tradycje* (wrzesień 1968 r.), *Zwyczaje w ZHP* (październik 1976 r.), *Ofiary mordu hitlerowskiego* (styczeń 1977 r.), *Wieś nasza ciągle się zmienia* (marzec 1977 r.), *Nigdy więcej wojny* (maj 1977 r., 1987 r.), *Praca nauczycieli w szkole w Dobrzykowie w latach 1918–1939* (kwiecień 1980 r.), *Zbudujemy z pamięci ludzkiej pomnik* (kwiecień 1983 r.), *Tym, co polegli na naszej ziemi* (od kwietnia 1984 do końca 1986 r.) Ponadto odbywały się tu zbiórki harcerskie, godziny wychowawcze, lekcje historii, turnieje wiedzy obywatelskiej, spotkania z harcerzami, kombatanami i rodzinami poległych¹³. Od 1998 roku opiekunem Izby Pamięci Narodowej jest dr Bogumiła Zalewska-Opasińska.

Powstanie Izby Pamięci Narodowej przyczyniło się do sfinalizowania starań o nadanie szkole imienia „Obrońców Dobrzykowa z 1939 roku” w dniu 1 września 1969 roku. Inicjatywa ta zrodziła się w trakcie spotkań z byłymi uczestnikami walk o Dobrzyków. Była to zaszczytna propozycja dla szkoły, dowód uznania za to, że z pietyzmem pielęgnuje pamięć o żołnierzach Września i opiekuje się mogiłami poległych¹⁴.

We wspomnianej uroczystości wzięli udział uczniowie i nauczyciele wszystkich szkół podstawowych z ówczesnej gminy Dobrzyków, przedstawiciele władz gminnych i powiatowych, społeczność lokalna, a także żołnierze Września z Dobrzykowa i okolicy (m.in. Roman Gradomski – były żołnierz 13. Pułku Piechoty z Pułtuska). Po uroczystym wiecu i odsłonięciu pamiątkowej tablicy na budynku szkolnym,

¹² Zbiory Izby Pamięci Narodowej w Dobrzykowie, Rejestr zajęć w Izbie Pamięci Narodowej; Kroniki szkolne z lat 1969–2015.

¹³ Ibidem.

¹⁴ *Relacja Henryka Jadczaaka...*, op. cit.; *Kronika Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie z lat 1969–1997*.

nastąpił przemarsz zebranych na cmentarz parafialny i złożenie kwiatów na mogiłach poległych żołnierzy oraz część artystyczna w wykonaniu uczniów¹⁵.

Na upamiętniającej to wydarzenie tablicy pierwotnie widniał napis:

W 25 rocznicę PRL
nadano Szkole imię
Obrońców Dobrzykowa
z 1939 r.

Treść napisu odzwierciedlała trudności, jakie stwarzały ówczesne władze administracyjne w przekazywaniu prawdy historycznej – inicjatorzy nadania tak zaszczytnego imienia szkole nie chcieli upamiętniać rocznicy powstania PRL – uroczystość miała bowiem miejsce 1 września – w 30. rocznicę wybuchu II wojny światowej¹⁶.

We wrześniu 2001 roku dyrektor szkoły – Bogumiła Zalewska-Opasińska, w porozumieniu z Burmistrzem Miasta i Gminy Gąbin – Krzysztofem Jadczykiem, podjęła decyzję o odrestaurowaniu tablicy.

Nową tablicę, z białego marmuru, ufundował Wojciech Podstawka – prywatny przedsiębiorca z Dobrzykowa. Została ona wmurowana na miejsce starej 11 października 2001 roku. Na odnowionej tablicy widnieje napis:

W 30 rocznicę
Polskiego Września
Szkole nadano imię
Obrońców Dobrzykowa z 1939 r.

Wraz z nadaniem imienia placówce rada pedagogiczna opracowała ceremoniał szkoły. Polega on na wprowadzeniu poczty sztandarowego na początku każdej uroczystości szkolnej i odśpiewaniu hymnu szkoły, którym jest pieśń *O, śpijcie żołnierze*. Słowa i muzykę do tego utworu napisał były nauczyciel Szkoły Muzycznej w Płocku Mieczysław Skuros.

¹⁵ Ibidem, s. 3–5.

¹⁶ *Relacja Henryka Jadczyka...*, op. cit.

Interesującą są okoliczności powstania tej kompozycji. Autor – żołnierz Września – stanął kiedyś przy mogiłach żołnierskich na dobrzykowskim cmentarzu. Widok podziurawionych od niemieckich kul hełmów przywołał w pamięci byłego żołnierza wspomnienie tamtych dni i zainspirował artystę do napisania pełnej liryzmu pieśni. Utwór *O, śpijcie żołnierze* kompozytor wysłał następnie na Ogólnopolski Konkurs Piosenki Zaangażowanej. Ocena jury była dla artysty miłą niespodzianką. Wśród ponad sześciuset zgłoszonych prac kompozycja Mieczysława Skurosza znalazła się na szóstym miejscu i zdobyła jedną ze znaczących nagród.

Pieśń *O, śpijcie żołnierze* została następnie włączona do repertuaru Marii Koterbskiej i wykonana przez piosenkarkę na Festiwalu Piosenki Żołnierskiej w Kołobrzegu. Zdobyła Nagrodę Publiczności. W rejonie płockim spopularyzował ją w latach siedemdziesiątych XX wieku młodzieżowy zespół „Szarotki”, pod kierownictwem Jerzego Gawrońskiego¹⁷. W ten sposób wzbogacona została pamięć o żołnierzach, którzy we wrześniu 1939 roku bronili lewego brzegu Wisły pod Dobrzykowem.

Ówczesny opiekun drużyny harcerskiej i Izby Pamięci Narodowej – Henryk Jadczyk zaprosił kompozytora na jedno ze spotkań z byłymi żołnierzami Września. W trakcie rozmowy padła propozycja, by pieśń, która opiewa bohaterską walkę pod Dobrzykowem, stała się hymnem szkoły. Mieczysław Skurosz wyraził na to zgodę¹⁸. Słowa hymnu brzmią następująco:

Walczyli żołnierze na frontach
i niesli ofiarę ze krwi.
Ginęło ich przecież tysiące
w te wrześniowe, upalne dni.
Ja dzisiaj chcę mówić nie o tym,
lecz oddać z honorem cześć
Wam, żołnierzom spod Dobrzykowa,
Nieznany, poświęcam tę pieśń.
Ref. O, śpijcie żołnierze,

¹⁷ Ibidem; *Kronika Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie z lat 1969–1997*, s. 62.

¹⁸ *Relacja Henryka Jadczyka...*, op. cit.

spokojnym, twardym snem.
Kochaliście szczerze ojczyznę swą.
Niech szumią wam wierzby
z mazowieckich pól
i piosenkę śpiewa słowików chór.

W dniu dwunastym i trzynastym września,
nad brzegiem wiślanym, wśród traw,
leżeli w rynsztunku żołnierze
i niczym był dla nich już strach.
A słońce świeciło czerwono,
skąpane w żołnierskiej krwi.
Polegli za Polskę i honor
nad Wisłą i na polskiej wsi.

Ref. O, śpijcie żołnierze...¹⁹

Hymnem szkolnym rozpoczynają się cotygodniowe apele oraz organizowane przez placówkę ważne uroczystości patriotyczne, które nierzadko mają rangę lokalną lub regionalną. Wykonanie hymnu podczas uroczystości szkolnych jest poprzedzone wprowadzeniem sztandaru szkoły.

Wygląd sztandaru szkolnego łączy się ściśle z imieniem placówki. Awers ma barwę błękitną. Na środku znajduje się tarcza szkolna oraz wyhaftowany złotymi literami napis: „Szkoła Podstawowa im. Obrońców Dobrzykowa z 1939 r. w Dobrzykowie”. Rewers, w kolorze barw narodowych, zawiera w polu głównym wizerunek orła, wzorowany na sztandarach wojskowych z okresu II Rzeczypospolitej. Mimo początkowych sprzeciwów ze strony powiatowych władz partyjnych, dotyczących wyglądu sztandaru (kontrowersje budził przede wszystkim różniący się od godła w okresie PRL-u wizerunek orła), projekt ostatecznie zaakceptowano²⁰.

Sztandar został ufundowany w dziesięć lat po przyjęciu przez placówkę imienia – 1 września 1979 roku. Jego projekt opracował

¹⁹ Zbiory Izby Pamięci Narodowej w Dobrzykowie.

²⁰ *Relacja Henryka Jadczyka...*, op. cit.

Henryk Jadczak. Jest on również autorem okolicznościowego proporczyka z okazji czterdziestolecia walk o Dobrzyków²¹.

Na liście fundatorów sztandaru znajduje się całe grono pedagogiczne w roku szkolnym 1979/1980 (10 nauczycieli), dyrektor szkoły – Tadeusz Sobiecki oraz 125 osób z Dobrzykowa i okolic²².

Uroczystość nadania sztandaru szkole połączona była z patriotyczną manifestacją antywojenną z okazji 40. rocznicy wybuchu II wojny światowej. Wzięli w niej udział przedstawiciele władz wojewódzkich, gminnych, nadzoru pedagogicznego, kombatancki II wojny światowej (m.in. uczestnik walk o Dobrzyków, mjr dyplomowany w stanie spoczynku Mikołaj Matikaszwili) przedstawiciele partii politycznych szczebla wojewódzkiego, powiatowego i gminnego, organizacji społecznych, członkowie Ochotniczej Straży Pożarnej z rejonu Gminy Gąbin oraz uczniowie szkół z Gminy Gąbin, nauczyciele, rodzice, mieszkańcy Dobrzykowa i okolicznych miejscowości²³.

Po przemówieniu dyrektora szkoły – Tadeusza Sobieckiego oraz zaproszonych gości, przedstawiciele społeczeństwa, komitetu rodzicielskiego i zakładu opiekuńczego szkoły wręczyli na ręce dyrektora placówki sztandar „jako symbol związku rodziców i pedagogów w wychowaniu młodego pokolenia”. Następnie odbyła się część artystyczna, poświęcona patronom szkoły, po czym nastąpił uroczysty przemarsz uczestników na miejscowy cmentarz.

Tu – przy udziale Kompanii Honorowej Wojska Polskiego – druh Henryk Jadczak poprowadził apel poległych. Po nim złożono wieńce i minutą ciszy uczczono pamięć spoczywających na cmentarzu żołnierzy Września.

Ostatnim punktem uroczystości było złożenie przyrzeczenia harcerskiego, nad mogiłami poległych, przez najmłodszych uczniów dobrzykowskiej szkoły²⁴.

Zawłaszczenie pamięci o ważnych wydarzeniach historycznych przez władze administracyjne różnego szczebla oraz konieczność

²¹ Zbiory Izby Pamięci Narodowej w Dobrzykowie, *Kronika II. Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki z lat 1972–1989*, s. 70.

²² Ibidem, Lista fundatorów sztandaru dla Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie.

²³ *Kronika Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie z lat 1969–1997*, s. 74–84.

²⁴ Ibidem.

uzyskiwania od nich akceptacji porządku uroczystości w czasach PRL-u, spowodowały, iż zarówno przy nadaniu imienia szkole, jak i przy nadaniu placówce sztandaru, nie uczestniczyli przedstawiciele duchowieństwa, co zdumiewa, biorąc pod uwagę fakt, iż najważniejsze punkty obu uroczystości miały miejsce na cmentarzu parafialnym – nad mogiłami żołnierskimi. Proboszcz parafii rzymskokatolickiej w Dobrzykowie nie został jednak zaproszony na uroczystości.

Tabela nr 1. Skład Rady Pedagogicznej Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie w roku szkolnym 1979/1980. Fundatorzy sztandaru.

Lp.	Nazwisko i imię
1.	Czachorowski Aleksander
2.	Czachorowska Halina
3.	Jadczak Henryk
4.	Jadczak Maria
5.	Kaźmierczak Czesława
6.	Lewandowska Krystyna
7.	Młodziejewska Barbara
8.	Perka Jadwiga
9.	Słowikowska Halina
10.	Sobiecki Tadeusz – dyrektor szkoły
11.	Sosnowska Henryka

Źródło: Izba Pamięci Narodowej w Dobrzykowie, Lista fundatorów sztandaru.

Sztandar jest noszony przez trójkę najlepszych uczniów najstarszej klasy: chłopca i dwie dziewczynki. Poczёт sztandarowy uczestniczy nie tylko w najważniejszych uroczystościach szkolnych, ale także reprezentuje szkołę podczas uroczystości lokalnych. Noszenie sztandaru szkolnego stanowi powód do dumy dla wybranych przez radę pedagogiczną uczniów, gdyż zarówno chorąży, jak i towarzyszące mu dwie uczennice muszą wyróżniać się wzorowym zachowaniem, godną postawą i doskonałymi wynikami w nauce.

Przekazanie sztandaru kolejnej „trójce” odbywa się bardzo uroczysto, podczas zakończenia roku szkolnego. Chorąży z najstarszej klasy żegna się ze sztandarem, przyklękając i całując jego brzeg. W taki sam sposób przejmuje sztandar chorąży z klasy V.

Do patronów szkoły nawiązuje również wygląd szkolnej tarczy. Posiada ona granatowe tło z białą obwódką, na którym, w polu głównym, znajduje się płonący znicz oraz dwa miecze – symbol Pamięci Narodowej. Powyżej symbolu widnieje napis: „SP DOBRZYKÓW”. Pod zniczem umieszczona jest data: „1939”. Tarczę uzupełnia napis przy białej obwódce: „im. Obrońców Dobrzykowa”. Projekt tarczy opracował Henryk Jadczyk – długoletni nauczyciel tej szkoły.

Tarczę szkolną otrzymuje każdy uczeń klasy pierwszej, po złożeniu uroczystego ślubowania na sztandar szkoły. Odbywa się ono we wrześniu, podczas Dni Patrona Szkoły i jest połączone z pasowaniem na ucznia przez dyrektora szkoły. Jego treść jest następująca:

Ja, najmłodszy uczeń Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie, ślubuję na sztandar naszej szkoły, że będę dobrym Polakiem, będę dbał o dobre imię swojej klasy i szkoły, będę się uczył, jak kochać ojczyznę i jak dla niej pracować, kiedy dorosnę²⁵.

Ceremoniał ślubowania ma miejsce od nadania szkole imienia tj. 1969 roku. Do chwili nadania szkole sztandaru, uczniowie składali ślubowanie na flagę narodową.

Ważnym punktem pamięci o żołnierzach Września były spotkania z kombatantami, uczestnikami walk pod Dobrzykowem oraz żołnierzami Września z Dobrzykowa i okolic. Od chwili nadania imienia szkole do 1989 roku miało miejsce 11 spotkań. Odbywały się one głównie w związku z następującymi datami:

1. 1 września – rocznicą wybuchu II wojny światowej,
2. 12 października – Dniem Ludowego Wojska Polskiego,
3. 18 stycznia – rocznicą wyzwolenia Dobrzykowa spod okupacji niemieckiej,
4. w kwietniu – z okazji Miesiąca Pamięci Narodowej.

W omawianym okresie trzykrotnie gościli żołnierze 19. Pułku Piechoty Odsieczy Lwowa, czterokrotnie – weterani armii „Pomorze” – żołnierze 61. Pułku Piechoty, czterokrotnie – byli żołnierze II wojny światowej z Dobrzykowa, Gąbina, Płocka²⁶.

²⁵ *Kronika Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie z lat 1969–1997*, s. 90.

²⁶ Izba Pamięci Narodowej w Dobrzykowie, Kroniki szkolne i harcerskie z lat 1969–1989.

W trakcie spotkań goście dzielili się wspomnieniami z okresu II wojny światowej, zwiedzali Izbę Pamięci Narodowej, uczestniczyli w przyrzeczeniu harcerskim i apelu poległych nad mogiłami żołnierskimi²⁷. Śladem spotkań z licznym gronem kombatantów są interesujące wpisy, często połączone z dedykacjami, w kronikach szkolnych oraz harcerskich. Warto zwrócić uwagę choćby na dwa z nich:

Dnia 1.09.1979 r. uczestniczyłem w manifestacji antywojennej, połączonej z wręczeniem sztandaru Szkole Podstawowej im. Obrońców Dobrzykowa z 1939 r. oraz w uroczystości na cmentarzu nad mogiłami poległych. Była to piękna lekcja wychowania patriotycznego, która z pewnością na długi czas pozostanie w pamięci obecnych, a szczególnie młodego pokolenia.

(-) Mikołaj Matikaszwili

Z okazji 40-lecia wybuchu II wojny światowej – my weterani – żołnierze Armii „Pomorze” – serdecznie dziękujemy za opiekę nad mogiłami naszych kolegów oraz życzymy dużo osiągnięć w pracy nad wychowaniem młodego pokolenia
[22 podpisy]²⁸.

Stałym punktem pracy wychowawczej szkoły jest troska o mogiły patronów. Uczniowie pod opieką nauczycieli chętnie uczestniczą w porządkowaniu żołnierskich kwater, łącząc prace porządkowe z chwilą zadumy nad dziejami „małej ojczyzny”, zapaleniem zniczy, modlitwą w intencji patronów i zaśpiewaniem hymnu szkolnego²⁹.

Do połowy lat osiemdziesiątych, corocznie, pierwszego września cała społeczność Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie udawała się po rozpoczęciu roku szkolnego na cmentarz i tu odbywał się apel poległych oraz złożenie kwiatów. Nad mogiłami żołnierzy Września najmłodsi harcerze składali wówczas przyrzeczenie harcerskie³⁰.

Od połowy lat dziewięćdziesiątych w kalendarzu uroczystości szkolnych znajdują się Dni Patrona Szkoły. Są one obchodzone w rocznicę

²⁷ Ibidem.

²⁸ Izba Pamięci Narodowej w Dobrzykowie, *Kronika II. Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki*, s. 84.

²⁹ Ibidem, Kroniki Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie z lat 1998–2014.

³⁰ *Kronika Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie z lat 1969–1997*.

bitwy pod Dobrzykowem: 12–15 września. Okres ten łączy się z oddaniem hołdu poległym żołnierzom poprzez złożenie kwiatów, zapalenie zniczy, uczestnictwo w lekcjach historii na cmentarzu, zwiedzanie pamiątek w Izbie Pamięci Narodowej oraz przywołaniu nazwisk poległych podczas apelu pamięci³¹.

Po nadaniu szkole imienia w 1969 roku oraz sztandaru w roku 1979, uroczystą oprawę miały obchody 50. oraz 70. i 75. rocznicy walk pod Dobrzykowem.

1 września 1989 roku – w pięćdziesiątą rocznicę wybuchu II wojny światowej – nad grobami żołnierzy Września została odprawiona Msza Święta polowa, celebrowana m. in. przez kapelana Wojska Polskiego. Następnie oddano hołd poległym, złożono kwiaty, zapalono znicze, minutą ciszy uczczono pamięć obrońców Dobrzykowa i ojczyzny.

W uroczystości wzięli udział przedstawiciele Wojska Polskiego, władz gminnych, kombatancki, organizacje społeczne, delegacje uczniów, nauczyciele i społeczeństwo lokalne³².

12 września 2009 roku miały miejsce obchody 70. rocznicy bitwy pod Dobrzykowem. Ich organizatorami byli: Szkoła Podstawowa w Dobrzykowie oraz Urząd Miasta i Gminy Gąbin. Zgromadziły one grono znakomitych gości: parlamentarzystów – posła Wojciecha Jasińskiego i senator Janinę Fetlińską, przedstawiciela Marszałka Województwa Mazowieckiego – Marka Pietrzaka, władze powiatu plockiego, na czele z przewodniczącym Rady Powiatowej – Adamem Sierockim, samorządowe władze gminne z burmistrzem – Krzysztofem Jadczykiem i przewodniczącym Rady Miasta i Gminy Gąbin – Edwardem Wilgockim, duchowieństwo dekanatu gąbińskiego, rodziny poległych żołnierzy – syna por. Floriana Ewertowskiego – Eugeniusza Ewertowskiego z żoną Aliną z Łodzi i krewnych strzelca Antoniego Hajłasza – Małgorzatę, Jana, Jerzego i Ewelinę Hajłaszków ze Świdnicy, uczniów i nauczycieli Szkoły Podstawowej i Gimnazjum w Dobrzykowie, delegacje szkół ościennych z pocztami sztandarowymi, organizacje społeczne. Nie zabrakło społeczeństwa

³¹ Program Wychowawczy Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie; Kroniki Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie z lat 1998–2014.

³² Zbiory Izby Pamięci Narodowej w Dobrzykowie, *Kronika Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie z lat 1969–1997*, s. 151.

lokalnego, którego udział był bardzo liczny. Wypełniona była świątynia w Dobrzykowie.

Po Mszy Świętej, pod przewodnictwem ks. dr. Andrzeja Rojewskiego, z homilią byłego proboszcza – ks. kan. Zygmunta Karpa, przypominającą przebieg września 1939 roku na terenie parafii Dobrzyków, z oprawą orkiestry strażackiej z Gąbina oraz uczniów i nauczycieli Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie, nastąpił przemarsz zebranych na miejscowy cmentarz.

Przy mogiłach żołnierskich wartę honorową zaciągnęli uczniowie Szkoły Podstawowej oraz członkowie Ochotniczej Straży Pożarnej w Dobrzykowie. Następnie wykonano hymn szkolny, po czym nastąpiły przemówienia: burmistrza Miasta i Gminy Gąbin – Krzysztofa Jadczaaka oraz dyrektor Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie – Bogumiły Zalewskiej-Opasińskiej. W kolejnym punkcie obchodów uczniowie przypomnieli *Dekalog Polaka* Zofii Kossak i poprowadzili apel poległych, w którym przywołano nazwiska poległych obrońców i synów ziemi dobrzykowskiej, straconych w nazistowskich obozach zagłady – ks. Władysława Duszczyka oraz Tadeusza Grossa – kierownika Szkoły Powszechnej w Dobrzykowie w latach II Rzeczypospolitej³³.

Modlitwę przed bitwą, z modlitewnika żołnierskiego z okresu II Rzeczypospolitej przypomniał Jakub Wojewoda – żołnierz, rekonstruktor 18. Pułku Piechoty z Muzeum Ziemi Sochaczewskiej i Pola Bitwy nad Bzurą w Sochaczewie, zaś modlitwę w intencji poległych żołnierzy Września, zainicjował ks. Zygmunt Karp. Uczestnicy uroczystości złożyli kwiaty, a przy dźwiękach *Ciszy nocnej* przedstawiciele uczniów i rodzin poległych zapalili znicze.

Zwieńczeniem obchodów było zwiedzanie wystawy poświęconej żołnierzom Września w Izbie Pamięci Narodowej, militariów z prywatnych zbiorów ks. Grzegorza Mierzejewskiego z Muzeum Diecezjalnego w Płocku oraz projekcja filmu *Bitwa Dobrzykowska 1939* w reżyserii ks. Grzegorza Mierzejewskiego. W filmie wystąpili

³³ Ks. Władysław Duszczyk – ostatni proboszcz parafii w Dobrzykowie w okresie międzywojennym został stracony 4 maja 1942 r. w obozie zagłady w Dachau, natomiast Tadeusz Gross zmarł na skutek ciężkiej pracy w obozie zagłady w Gusen jesienią 1940 r. Archiwum parafii Dobrzyków, *Kronika Kościoła Parafialnego z lat 1932–1980*, s. 30; J. Szczepański, *Dzieje Gąbina i okolic*, Gąbin–Pułtusk 2013, s. 483–484.

świadkowie wydarzeń, m.in. mężczyźni, którzy znosili z bitewnych pól poległych żołnierzy, by pochować ich we wspólnych mogiłach³⁴.

Obchody 70. rocznicy bitwy pod Dobrzykowem odbiły się szerokim echem w prasie lokalnej i regionalnej oraz na portalach internetowych³⁵. Świadectwem przeżyć uczestników są osobiste listy od rodzin do autorki niniejszego opracowania, wpisy w kronice szkolnej, jak również treść oświadczenia, które złożyła na 44. posiedzeniu Senatu, w dniu 20 listopada 2009 roku, senator Janina Fetlińska³⁶.

Uroczystości 75. rocznicy obrony lewego brzegu Wisły odbyły się 13 września 2014 roku. Ich organizatorami była Szkoła Podstawowa w Dobrzykowie, miejscowa parafia rzymskokatolicka, Ochotnicza Straż Pożarna oraz Urząd Miasta i Gminy w Gąbinie. Rozpoczęła je Msza Święta w intencji poległych i ojczyzny, sprawowana przez kapłanów: ks. Marka Mizerskiego – proboszcza parafii w Dobrzykowie, ks. Stanisława Kruszewskiego – proboszcza parafii w Troszynie i ks. Grzegorza Mierzejewskiego – proboszcza parafii w Mochowie. Oprawę muzyczną przygotowała orkiestra strażacka z Gąbina pod batutą Tadeusza Zalewskiego. Homilię o znaczeniu ofiary życia złożonej przez żołnierzy Września wygłosił ks. Marek Mizerski.

W obchodach 75. rocznicy walk pod Dobrzykowem wzięli udział przedstawiciele władz samorządowych miasta i gminy Gąbin z burmistrzem Krzysztofem Jadczakiem i przewodniczącym Rady, Edwardem Wilgockim, duchowieństwo dekanatu gąbińskiego, poczty sztandarowe szkół, organizacje społeczne z gminy Gąbin, dyrektorzy, nauczyciele i uczniowie jednostek oświatowych, licznie zgromadzone

³⁴ *Kronika Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie z lat 2008–2011*, s. 65–75; B. Zalewska-Opasińska, *Uroczystość upamiętniająca 70 rocznicę bitwy pod Dobrzykowem 1939r.*, „Echo Gąbina” 2009, nr 3, s. 19.

³⁵ Zob. na ten temat: M. Śmigielski, *W obronie ojczyzny. 70 rocznica bitwy pod Dobrzykowem*, „Tygodnik Płocki” 2009, nr 38; I. Klimek *Bitwa pod Dobrzykowem*, „Expres Płock” z 22 września 2009 r.; *Obchody 70-lecia Bitwy Dobrzykowskiej*, portal: „Do broni”, <http://www.dobroni.pl/pokaz.php?pokaz=archiwum&autor=&szukaj=Obchody70-leciaBitwyDobrzykowskie&data1=&data2=&Tresc=&Tytul=&sAutor=> [dostęp 20 września 2009 r.]

³⁶ Oświadczenie skierowane do Prezesa Rady Ministrów oraz posłów i senatorów w sprawie siedemdziesiątej rocznicy bitwy pod Dobrzykowem, www.senat.gov.pl/sklad/senatorowie/oswiadczenia-senatorskie,224,7.html, [dostęp 20 lipca 2015 r.]

społeczeństwo oraz przedstawiciele rodzin poległych obrońców: Eugeniusz, Alina i Maciej Ewertowscy, Jan i Małgorzata Hajłaszowie oraz Genowefa Berdowska – córka kpr. Jana Kasztelana, poległego nad Bzurą, pochowanego w parafii Troszyn.

Po Mszy Świętej zebrani udali się nad mogiły poległych, gdzie miała miejsce druga część uroczystości. Wartość honorową zaciągnęli członkowie Grupy Rekonstrukcyjnej 18. Pułku Piechoty z Muzeum Ziemi Sochaczewskiej i Pola Bitwy nad Bzurą, pod dowództwem Jakuba Wojewody oraz członkowie OSP w Dobrzykowie.

Po odegraniu hymnu narodowego i powitaniu zebranych przez burmistrza Krzysztofa Jadcza, dyrektor szkoły, dr Bogumiła Zalewska-Opasińska przywołała symbolicznie nazwiska niektórych poległych, prezentując krótkie biografie. Modlitwę w intencji żołnierzy Września poprowadził ks. Marek Mizerski, a Apel Pamięci – uczniowie Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie. Po nim nastąpiło złożenie kwiatów przez obecne na uroczystości delegacje oraz zapalenie zniczy przez przedstawicieli uczniów i rodzin poległych żołnierzy.

Na zakończenie zebrani udali się do sali OSP w Dobrzykowie, gdzie żołnierze-rekonstruktorzy zaprezentowali umundurowanie i uzbrojenie Wojska Polskiego z okresu II Rzeczypospolitej, po czym miała miejsce projekcja filmu *Bitwa Dobrzykowska 1939*, wzbogaconego o nowe źródła historyczne³⁷. Część z zaproszonych gości i rodzin poległych uczestniczyła wieczorem w otwarciu wystawy *Żołnierze Niepodległości*, przygotowanej przez ks. Grzegorza Mierzejewskiego, w Muzeum Diecezjalnym w Płocku. Ekspozycję zwiedzili w kolejnych dniach wszyscy uczniowie Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie³⁸.

Popularyzacji wiedzy o przebiegu walk pod Dobrzykowem i historii „małej ojczyzny” służy także udział uczniów w konkursach historycznych, organizowanych zarówno przez szkołę, jak i inne instytucje.

³⁷ Szeroko na ten temat: L. Szatkowska, *O, śpijcie żołnierze spokojnym, twardym snem*, „Tygodnik Płocki” 2014, nr 38, s. 23; G. Szkopek, *Uczcili pamięć żołnierzy*, „Tygodnik Płocki” 2014, nr 36; B. Zalewska-Opasińska, *Poległym za Polskę i honor*, „Echo Gąbina” 2014, nr 2–3, s. 20–22.

³⁸ Zob. <http://plock.gosc.pl/doc/2160234.Mundury-w-muzeum>, [dostęp 30 września 2014 r.]

Corocznie około 20 uczniów bierze udział w Ogólnopolskim Konkursie Historycznym „Krağ”.

Uczniowie Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie trzykrotnie zostali laureatami wojewódzkiego konkursu *Mazowsze. Moja mała ojczyzna* organizowanego przez Muzeum Niepodległości w Warszawie. Praca zbiorowa uczniów uzyskała też I miejsce w województwie mazowieckim w II edycji ogólnopolskiego konkursu historycznego *W Polsce bije serce świata. A czy twoje serce bije dla Polski?*

Młodzi pasjonaci historii wielokrotnie zdobywali tytuły laureatów w Międzyszkolnej Lidze Przedmiotowej w Płocku. Na szczeblu gminnym i szkolnym uczestniczyli z powodzeniem w konkursach: *Mój narodowy bohater* (2000 r.), *Żołnierze Września w pamięci uczniów naszej szkoły* (2003 r.), *Kartka dla weterana* (2015 r.)³⁹.

Placówka jest również organizatorem uroczystości lokalnych, w których prezentowane są treści związane z jej patronami. Hełmy żołnierzy Września, pamiątki po nich, symboliczny, brzozywy krzyż, stanowią corocznie nieodłączny element scenografii w trakcie uroczystej akademii z okazji Narodowego Święta Niepodległości w szkole oraz w czasie Mszy Świętej za ojczyznę w dobrzykowskiej świątyni.

W 1997 roku młodzież szkolna prezentowała program patriotyczny na akademii gminnej z okazji Narodowego Święta Niepodległości. Był on połączony z przygotowaną w straźnicy OSP w Gąbinie wystawą pamiątek ze zbiorów Izby Pamięci Narodowej. W uroczystości udział wzięli: burmistrz Gąbina i władze gminy Gąbin, Jan Ciastek, przedstawiciele gminnych organizacji społecznych i politycznych, kombataneci, młodzież szkolna, nauczyciele, mieszkańcy gminy Gąbin⁴⁰.

Troska o pamięć o żołnierzach Września jest również widoczna w relacjach między placówką a rodzinami poległych. Aktualnie szkoła utrzymuje kontakt z 6 rodzinami żołnierzy Września⁴¹. Współpraca ta przyczyniła się m.in. do pomocy krewnym w zidentyfikowaniu

³⁹ Zbiory Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie, Księgi protokołów Rady Pedagogicznej z lat 1998–2015; G. Szkopek, *Kartka dla bohatera*, „Tygodnik Płocki” 2015, nr 28, s. 8.

⁴⁰ Izba Pamięci Narodowej w Dobrzykowie, *Kronika Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie z lat 1969–1997*.

⁴¹ B. Zalewska-Opasińska, *Szczególne spotkanie*, „Echo Gąbina” 2012, nr 2, s. 29.

miejsca pochówku kpr. Jana Kasztelana i strz. Antoniego Hajłasza. Na temat przebiegu walk pod Dobrzykowem oraz niektórych żołnierzy Września powstały opracowania, artykuły i biogramy⁴². Zbiory Izby Pamięci Narodowej zostały wzbogacone o wiele cennych fotografii i pamiątek osobistych, które posłużyły jako źródła w opracowaniu materiałów do filmu *Bitwa Dobrzykowska*.

Przeżycia rodzin w czasie uroczystościach rocznicowych zaowocowały powstaniem kilku wierszy i pozostawiły ślad w postaci wpisów w kronikach szkolnych, z których warto przywołać choćby niniejsze:

Po raz pierwszy od wielu lat miałem możliwość wysłuchania wyczerpujących informacji o przebiegu bitwy w okolicach Dobrzykowa. Wspaniałe opracowanie i dokumentacja (...) pozwala mnie i mojej najbliższej rodzinie poznać okoliczności śmierci mego ojca. Fakt oddania jego życia za wolność i niepodległość właśnie na Ziemi Dobrzykowskiej w szczególny sposób wiąże mnie z tą ziemią i jej mieszkańcami. Mam nadzieję, że jest to zaledwie początek naszej owocnej współpracy na tym polu. Obiecuję wzbogacić Izbę Pamięci o autentyczne eksponaty (-) Eugeniusz Ewertowski⁴³.

Serdeczne podziękowania za wspaniałą uroczystość, wzruszający film, ukazanie naszej historii, za okazaną serdeczność, wiele dobra. Dziękujemy za piękny występ dzieci. Jesteśmy głęboko wzruszeni (...). Pobyt tutaj wśród Was pozostanie w naszej pamięci (-) Genowefa Berdowska z Rodziną⁴⁴.

Kwaterny, w których spoczywają żołnierze Września, polegli w obronie lewego brzegu Wisły, wyglądają dziś tak, jak winno wyglądać

⁴² Zob. na ten temat: M. Matikaszwili, *Z działań 19. pp. pod Płockiem*, [w:] „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1977, nr 4, s. 336–346; M. Chudzyński, *Powiat gostyniński we wrześniu 1939 roku*, „Notatki Płockie”, 1990, nr 3, s. 27–38; B. Zalewska-Opasińska, *Major Karol August Bieszczanin – obrońca lewego brzegu Wisły*, „Niepodległość i Pamięć” 2014, nr 3–4 (47–48), s. 65–78; eadem, *Walki Wojska Polskiego we wrześniu 1939 roku w Dobrzykowie i okolicy*, „Notatki Płockie” 2011, nr 1, s. 12–21.

⁴³ Wiersze: Eugeniusza Ewertowskiego, *Ojciec mój* oraz Małgorzaty Hajłasz, *Przybyłeś tu z dalekiego Lwowa*, w zbiorach Izby Pamięci Narodowej w Dobrzykowie; Wpis Eugeniusza Ewertowskiego w kronice szkolnej z 17 września 2002 r.

⁴⁴ *Kronika Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie z lat 2014–2015*, s. 47.

Miejsce Pamięci Narodowej. Przy wejściu na cmentarz znajduje się tablica z informacją o przebiegu walk oraz ze stosownymi mapkami. Nagrobki zostały odrestaurowane przez lokalne władze samorządowe, napisy są czytelne, trawa skoszona, na mogiłach często płoną znicze. Dawni harcerze przyprawdzają tu swoje dzieci.

Starsi mieszkańcy nie omijają obojętnie żołnierskich grobów idąc ku miejscom spoczynku swoich krewnych. Nierzadko widać zatrzymujące się całe rodziny, z dziećmi, co jest wynikiem długoletniej pracy wychowawczej szkoły i pozwala żywić nadzieję, że pamięć września 1939 roku w Dobrzykowie i okolicy trwać będzie nadal.

Corocznie przy mogiłach poległych w dniu 1 listopada sprawowana jest Msza Święta, stanowiąca główną część uroczystości Wszystkich Świętych na terenie parafii Dobrzyków.

Zanim zebrani wierni rozejdą się do grobów swych bliskich, prawie każdy pochyli się nad krzyżem z tablicą „Żołnierz Nieznany” i zapali symboliczny znicz. Wśród odwiedzających groby żołnierzy nie brakuje uczniów i absolwentów Szkoły Podstawowej w Dobrzykowie, co potwierdza tezę, że aby móc rozwinąć „skrzydła”, trzeba mieć świadomość swoich „korzeni”.

W Kronice Kościoła Parafialnego w Dobrzykowie można odczytać zapisane ręką nieżyjącego już ks. Jana Gacha, proboszcza parafii Dobrzyków w latach 1974–1980, słowa:

Na relikwiach tych bohaterów co roku pierwszego listopada odprawia się Msza św., a wierni na czele z kapłanem modlą się za ich dusze. A może do nich należałoby się modlić?⁴⁵

Bogumiła Zalewska-Opasińska

⁴⁵ Archiwum parafii Dobrzyków, *Kronika Kościoła Parafialnego w Dobrzykowie z lat 1932–1979*, s. 104.